

ЕКОЛОГІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Добридень О.В. (м. Дніпропетровськ)

Анотації

В статті розглядається процес екологічної самоідентифікації особистості, яка виявляється своєрідною перехідною ланкою, що формально здійснює процес трансформації екологічної свідомості в екологічну діяльність, опосередковує зв'язок соціального суб'єкта й суспільства в ідеальному та матеріальному вимірах, демонструє внутрішню інтелектуальну активність особистості, регулює її соціоприродну діяльність.

In the article the author examines the process of ecological self-identification of personality, which appears an original transitional link which formally carries out the process of transformation of ecological consciousness in ecological activity, mediates connection of social subject and society in the ideal and material measuring, demonstrates internal intellectual activity of personality, regulates its socionatural activity.

Ключові слова

ЕКОЛОГІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ, ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, КОЕВОЛЮЦІЯ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ, АНТРОПОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ

Вступ

Взаємодія суспільства і природи за часу появи людини як біологічної істоти визначала її здатність до виживання й розвитку. Суперечливі відносини, які втілюються в єдності й боротьбі природного і штучного, духовному спогляданні та матеріальному перетворенні зазнали значних змін у процесі сходження людства на більш високі ступені цивілізаційного розвитку. Проте останнім часом взаємозалежність суспільства і природи досягла такого рівня, коли жодне соціальне явище не розглядається без співвіднесення з природним середовищем в контексті руйнівного або відтворювального впливу на нього.

Мета статті – проаналізувати процес екологічної самоідентифікації особистості в умовах глобалізації, що трансформується в економічну діяльність.

Обговорення проблеми

Вирішенню проблем взаємодії у соціоприродній системі “людина-суспільство-природне середовище” приділена значна увага в працях філософів, соціологів, істориків, економістів тощо. Тимчасом суперечки вчених у підходах до вирішення екологічних проблем до теперешнього часу тривають, головним чином, внаслідок недостатнього вивчення і врахування природи самої людини на тлі вдосконалення соціально-екологічних відносин.

Екологічна свідомість, як і суспільна свідомість взагалі, є продуктом духовного виробництва, продукується безпосередньо самими людьми. Проте, екологічна свідомість виникає не автоматично, як первинна передумова духовно-матеріальної діяльності соціального суб'єкта, залишаючись одночасно в ролі відображувача, ідейного уявлення, а також спонукального елемента екологічної діяльності, вона (свідомість) набуває більш високого інтелектуального рівня й зазнає різнобічних змін в процесі духовної активності. Необхідно пояснити, що духовну активність у даному випадку автор розглядає не як зростання проявів категорій духовності у природокористуванні, а як активність, діяльність, протилежну матеріально-виробничій, як процес формування певної екологічної свідомості в межах суспільної свідомості.

Духовна активність з приводу питань природокористування, що представляє собою динамічність функціонування екологічної свідомості, демонструє процес привласнення соціальним суб'єктом предметного змісту соціально-екологічних відносин у вигляді знань, навичок, образів. Привласнений практично-історичний досвід перетворюється на духовно-інтелектуальну складову екологічної свідомості соціального суб'єкта, стає відправним пунктом духовної й, відповідно, як результат, матеріальної екологічної діяльності. Важливий момент у процесі формування екологічної свідомості полягає в синтезі привласненого соціальним суб'єктом предметно-історичного змісту соціально-екологічних відносин і створенням власних нових думок, ідей, теорій тощо. Цей процес відбувається як індивідуальний синтез суспільного буття й сутнісного потенціалу конкретної особистості. Наслідком подібного синтезу являється перетворення продуктів духовної активності в діючі духовні властивості й здібності, які протягом їх матеріалізації (а саме спираючись на них, соціальний суб'єкт руйнує або відтворює природне середовище) трансформують внутрішній духовний світ світоглядних орієнтирів у зовнішній, перетворюючи думки й мислення конструкції шляхом здійснення соціально-екологічних ролей на певні вчинки.

В такому контексті є не зовсім зрозумілим твердження З. Абдулаєва, „що екологічні відносини складаються об'єктивно, тобто попередньо не проходять через свідомість людей, і на кожному новому етапі суспільного розвитку вони не можуть не враховувати реально існуючі екологічні ситуації” [1, 178]. Так, дійсно, ситуація екологічної небезпеки для подальшого існування людства з усім спектром соціоприродної інформації всіх часів і народів являється об'єктивною картиною, що спрямовує формування відповідного мислення людини. Проте вона водночас виступає джерелом, що постачає продукт для формування власних екологічних позицій, які вже сьогодні наочно змінюють певні критерії соціально-екологічних

відносин у напрямку їх удосконалення. Чи не переконливий це доказ відносно того, що соціально-екологічні відносини обумовлені не лише історико-цивілізаційним станом певного суспільства, а й за кризових обставин здебільшого керуються свідомістю соціального суб'єкта.

Екологічна свідомість і соціально-екологічні ролі, які виконує індивід на різних рівнях і сферах життєдіяльності, продукуються як функціональні визначення особистості та пов'язані між собою як можливість і діяльність, як потенційне й актуальне буття в соціоприродному просторі. Подібні функціональні визначення змінюють протягом історичного поступу не тільки свої якісні й змістовні риси, але й кількісний аспект, ступінь своєї динаміки. Так, можна стверджувати, що разом з історичним прогресом збільшується соціально-екологічна мобільність як фактор інтенсифікації виробничої діяльності людини та її втручання в систему природних закономірностей. Співвідношення екологічної свідомості та соціально-екологічних ролей проявляється як один із аспектів свободи. Рівень вимушеної підлеглості соціальним нормам сприяє більш меншому прояву „театральності” соціальних суб'єктів, які, наприклад, показним чином для широкого загалу демонструють свою готовність до розумного використання ресурсів природного середовища, а насправді, керуючись вільним вибором, діють за власними матеріальними потребами.

Зумовлюючи певну екологічну діяльність соціальних суб'єктів, екологічна свідомість, таким чином, виконує такі функції, які у своїй цілісній кульмінації сприяють регуляції та удосконаленню соціально-екологічних відносин:

1) мотиваційну – регуляція взаємодетермінованої системи екологічних потреб і екологічної діяльності; відсутність мотиваційної функції потягла б за собою спробу задовольнити всі суспільні забаганки, які потребують використання природних ресурсів;

2) пізнавальну – узагальнення і систематизація соціально-екологічного досвіду;

3) аксіологічну – еталонізація явищ і предметів соціоприродного середовища, створення певної системи цінностей, спонукання до споживацької або відтворювальної екологічної діяльності;

4) ідентифікаційну – забезпечення становлення антропоцентричної, екоцентричної або натуроцентричної позиції у природокористуванні;

5) адаптивну – забезпечення можливості духовно-практичного пристосування до мінливих соціоприродних умов;

6) прогностичну – здатність носія екологічної свідомості до передбачення екологічних катаклізмів і планування екобезпечного виробництва з урахуванням закономірностей суспільного та природного простору.

Резюмуючи розгляд функцій екологічної свідомості, слід зазначити, що, відповідно до принципу атрибутивного релятивізму, вони (функції) демонструють себе тільки в умовах певної соціоприродної реальності і зовсім не являються притаманними власне носію екологічної свідомості поза сферою його функціонування.

Своєрідною перехідною ланкою, яка формально здійснює процес трансформації екологічної свідомості в екологічну діяльність, опосередковує зв'язок соціального суб'єкта й суспільства в ідеальному та матеріальному вимірах і демонструє внутрішню інтелектуальну активність особистості, є екологічна самоідентифікація соціального суб'єкта.

Необхідно зауважити, що категорію „екологічна самоідентифікація” не слід інтерпретувати таким чином, що соціальний суб'єкт як підлеглий об'єкт соціально зумовлених маніпуляцій самоідентифікується тільки згідно з правилами й нормами конкретної суспільної системи. Не заперечуючи ролі впливу соціальної системи, автор все ж таки акцентує увагу на тому, що індивід особисто приймає участь у процесі екологічної самоідентифікації. Саме з цього приводу він виступає одночасно об'єктом і суб'єктом самоідентифікації. Ця обставина виявляє діалектику перетворення власних думок, мислеобразів, ідей у ставленні до природи, тобто певною мірою екологічної свідомості, що формується на засадах історичного досвіду суспільства, на відповідну споживацьку, пристосовницьку або практично-естетичну діяльність, активізація яких починається під впливом зростання або сходження рівня духовності особистості.

З огляду на вищезазначене, пропонуємо розглядати „*екологічну самоідентифікацію*” як процес визначення власної екологічної позиції в умовах соціоприродної необхідності.

Екологічна самоідентифікація реалізується цілісним зв'язком внутрішнього індивідуального змісту особистості й універсального, соціального прояву. Такий зв'язок внутрішнього та зовнішнього не проявляється як абсолютне поглинання індивіда універсумом, коли зникає індивідуальність особистості й вона виступає лише засобом здійснення закономірностей соціального і природного світів. Характерною рисою екологічної самоідентифікації в цьому контексті виступає збереження самоцінності особистості, її позиція не тільки як засобу, але й як автора власних думок і дій.

Екологічне самовизначення як індивідуальна реалізація універсальної соціоприродної взаємодії робить формування екологічної свідомості проблемою всесвітньої значущості. При цьому на індивідуальному рівні формування екологічної свідомості та екологічна ідентифікація базується на певній формі й змісті ідеалу, прагнучи до якого індивід визначає свою соціоприродну позицію та

здійснює певну діяльність. Процес екологічної самоідентифікації, отже, відбувається з акцентом на визначну роль свідомості соціального суб'єкта, оскільки ми розглядаємо свідомість у такому контексті, коли „людина не просто сприймає дещо, але сприймає і себе як суб'єкта цього сприйняття. Звідси й розуміння неусвідомлюваного як такого, що сприймається людиною, але не інтегрується в її „Я” [2, 90].

Але слід пам'ятати, що різнобічна соціокультурна самоідентифікація особистості обумовлює духовно-практичну діяльність і в такому контексті передбачає вільну цілеспрямованість індивіда, тому її необхідною умовою постає свобода як самодетермінація людини. Т.В. Журавльова цілком справедливо зазначає з цього приводу: „Людина – це завжди проект майбутньої реальності; це свобода, що пробуджує свідомість від одноманітності, змушує людину, яка „заснула” в світі чужих, реалізованих (і тому легко доступних) ідей, заглиблюватися у свою власну невідомість, шукаючи сенсу життя, своїх коренів та свого місця, як особистості в світі. Тільки свобода як безумовна цінність для вільної істоти надає людині можливість відбутися, в творчому акті розгорнути в існуючій реальності свій „авторський” час, як і час „глядача” [3, 110].

Проте екологічна самоідентифікація внаслідок прямої залежності людини як біологічної істоти від здорового стану природного простору відрізняється від соціокультурних типів самоідентифікації як, наприклад, політичної, релігійної, ідеологічної, соціальної, мовної тощо. „Соціокультурна самоідентифікація особистості являє собою процес розв'язання протиріччя між соціальною свободою особистості і соціальною необхідністю. Свободою вибирати свої суб'єктивні цінності та пріоритети і необхідністю вибирати та приймати (чи не приймати) для себе цінності, норми із існуючої системи пріоритетних норм, цінностей, уподобань та смаків певної соціально-історичної спільноти” [4, 7]. Тоді як екологічні цінності у вигляді незабруднених біоресурсів існують об'єктивно: якщо соціальний суб'єкт не обере одразу шлях їх розумного використання й охорони за вільним бажанням, то це відбудеться пізніше з вимушених обставин, але також за власним вільним вибором. Необхідно не спізнитися соціальним суб'єктам з антропоцентричною свідомістю самоідентифікувати себе в напрямку розумного природокористування, оскільки вже зараз у процесі усунення соціоприродних катаклізмів свобода вибору людини займає останнє місце серед аргументів з відтворення довкілля. Доводиться йти всупереч власним і соціальнозначущим прагненням, аби тільки антропогенні наслідки руйнівної діяльності людства не поширювались територіально.

В контексті свободи вибору напрямку екологічної самоідентифікації слід виокремити можливість особистості самовизначатися з наступних структурних позицій:

- духовно-практична самоідентифікація – в собі, для душі;
- матеріалізована самоідентифікація – для себе, для тіла;
- показова, „виставочна” самоідентифікація – для інших, для глядачів.

Обґрунтуємо подібну класифікацію. Духовно-практична екологічна самоідентифікація „в собі” характеризується поєднанням власних поглядів щодо використання предметів і явищ природного середовища, а також вимогами зовнішнього світу на духовних засадах, тобто на любові до Людини і Природи, вірі в неповторність природного начала, надії на творчу взаємодопомогу на шляху до коеволюції. Процес трансформації духовної самоідентифікації у практично-естетичну діяльність, що зрозуміло, відбувається в цьому випадку невимушено за істинним вільним бажанням. Проте, якщо соціальні норми та закони суперечать духовним принципам такої особистості, вона здатна піти проти світу, керуючись своїм внутрішнім змістом. Зрозуміло, що для того, „щоб таке вчинити, вона повинна говорити до себе голосом розуму. Вона повинна охопити голоси минулого і майбутнього. Це єдиний спосіб, яким самість може здобути голос, сильніший за думку спільноти” [5, 153].

Матеріалізована екологічна самоідентифікація „для себе” передусім передбачає, що досліджуваний процес відбуватиметься з тими соціальними суб'єктами, в яких матеріальний добробут посідає перше місце серед інших життєвих цінностей. Звичайно, це можна зрозуміти. Адже важко мріяти про прекрасну незабруднену Землю і при цьому ти сам і твоя родина саме сьогодні, а не через сто років в час майбутніх генерацій, залишаєтесь як не голодними, то, щонайменше, невпевненими у завтрашньому дні, у стабільній заробітній платні, яка забезпечить нормальні умови проживання й харчування.

З огляду на трансформаційні соціально-політичні та економічні процеси в Україні така форма екологічної самоідентифікації переважає і з боку соціальних суб'єктів характеризується розумінням необхідності застосування невідкладної природорятувальної політики світового суспільства, але при цьому також схильністю до порушення соціоприродних законів з метою забезпечення власної матеріальної стабільності. В разі стабілізації соціальних умов життєдіяльності такі соціальні суб'єкти здатні усвідомлено змінити своє споживацьке ставлення до природного середовища.

Показова, „виставочна” самоідентифікація „для інших” виявляється чи не найточнішим індикатором висвітлення двобічної позиції сьгоднішніх пустословів, політиканів, „охлократів”, що працюють на значну кількість глядачів, намагаючись за гучними

промовами захвати природоруйнівну діяльність власних підприємств і, проголошуючи прізвища „винуватців”, аби лише зайняти бажану посаду. Така форма екологічної самоідентифікації небезпечна тим, що провокує порушення функціонального поступу соціально-екологічної системи, особливо якщо суб'єкт з таким самовизначенням у природокористуванні посідає значущу посаду, та деформацію духовного розвитку індивіду.

Як продемонструвала наведена типологія екологічної самоідентифікації особистості, остання в широкому значенні всупереч іншим видам соціокультурної самоідентифікації не несе позитивного забарвлення і набуває конкретних структурних характеристик лише при розгляді її складових компонентів.

Таким чином, екологічна самоідентифікація обумовлюється свободою завжди існуючого вибору ставлення до природного середовища та необхідністю додержуватись норм соціоприродної системи. Причому самовизначення у напрямку споживацького ставлення до природного середовища автоматично означає, що з часом, з огляду на дефіцит природних ресурсів або їх неякісність, подібне ставлення зміниться, трансформується в пристосовницьку або практично-естетичну діяльність в залежності від особистих якостей індивіда. Отже, свобода вибору певного ставлення до природного середовища виглядає як суперечлива єдність свободи та соціально-екологічної відповідальності, проблема якої розглядається у другому розділі даного дослідження.

Специфічні характеристики, які відрізняють зміст однієї форми екологічної самоідентифікації від іншої, ґрунтуються на неповторності особистісних компонентів. Водночас, як вже зазначалось вище, екологічне самовизначення індивідів обумовлюється глобальними соціоприродними закономірностями, внаслідок чого можна говорити про історичну соціоприродну типізацію форм екологічної самоідентифікації: натуроцентричну або пристосовницьку, антропоцентричну або споживацьку, екоцентричну або практично-естетичну.

Все зазначене дає змогу зробити висновок, що процес екологічної самоідентифікації соціального суб'єкта відбувається за наступними закономірностями, які складають механізм дії досліджуваної категорії:

- пізнання морально-правових норм, соціоприродних ролей і закономірностей соціального і природного простору;
- синтез набутого духовно-практичного досвіду у сфері соціально-екологічних відносин через призму власних цінностей і властивостей особистості, формування антропоцентричного, екоцентричного або натуроцентричного світогляду;
- усвідомлене формування власної екологічної позиції, згідно з якою підтримуються, зазнають опору або ігноруються існуючі реальні,

а не вдавані, морально-правові норми і зразки поведінки у сфері природокористування;

- здійснення споживацької, пристосовницької або практично-естетичної діяльності з огляду на спрямованість екологічної самоідентифікації.

Складність здійснення процесу екологічної самоідентифікації за зазначеними закономірностями обумовлюється складністю віками існуючої дилеми: як поєднати абсолютні загальнолюдські екологічні цінності з особистим визнанням дійсності, як закріпити універсальний зміст соціально-екологічних відносин, не втративши разом з тим зміст індивідуального розвитку особистості.

Слід відзначити, що всі рівні функціонування процесу екологічної самоідентифікації послідовно взаємопронизують і доповнюють один одного. Пізнання закономірностей соціального та природного простору не є актом простого привласнення духовно-практичного досвіду цивілізації, а виявляється початком активного перетворення, синтезу, що відбувається у внутрішній ідеальній сфері особистості. Разом із отриманням інформації починається творче опрацювання того внутрішнього змісту, зовнішнім носієм якого виступає той або інший предмет, явище тощо. Споглядання за красою природи знівечених чорнобильських ландшафтів, що демонструють телевізійні канали, виступає як пізнання різнобічних боків соціально-екологічних відносин. В той же час, коли мова йде про відразу до тих, за чиєї провини трапилась катастрофа; про бажання знаходитися подалі від забруднених територій, аби не завдати шкоди власному організму; про радість, що тебе й рідних не було в зоні катастрофи на час вибуху реактора; про намагання брати участь у запобіганні подібних та інших екологічних антропогенно обумовлених катастроф; - ми розглядаємо наступний рівень екологічної самоідентифікації особистості: синтез набутого соціоприродного досвіду з власним внутрішнім світом людини. З цього моменту, тобто з моменту внутрішнього опрацювання змісту пізнаного, й починається процес нового духовного виробництва, що втілюється у формуванні певної екологічної свідомості та у вигляді відповідної системи екологічних цінностей, що якісно впливають на практичну екологічну діяльність соціального суб'єкта. Протягом зазначеного виробництва відбувається формування певної екологічної свідомості та системи екологічних цінностей не лише одного суб'єкта. Процес екологічної самоідентифікації має інтегруючий характер. Створення системи екологічних цінностей як демонстрація власного усвідомленого ставлення до соціоприродної системи одночасно виступає як регулятор екологічної свідомості інших соціальних суб'єктів. Цей процес відбувається або безпосередньо через акт, наприклад, шляхом природовідтворювальної діяльності групових „зелених” об'єднань, або такий вплив на свідомість індивіда можливо здійснити

через сталі результати практично-естетичної діяльності у вигляді, наприклад, доглянутих парків тощо. Подібний же вплив можуть здійснювати й продукти антропоцентричної свідомості з усіма наслідками руйнівної екологічної діяльності.

Висновки

Отже, екологічна свідомість і екологічна самоідентифікація – це опосередковуючі компоненти, які об'єднують соціального суб'єкта з суспільством і внаслідок цього виявляються головними механізмами його включення до системи глобальних соціально-екологічних відносин. Проте, якщо екологічна самоідентифікація є формою становлення певної позиції у природокористуванні й першосходинкою відповідної діяльності, то екологічна свідомість, що передуює самовизначенню, перед тим, як виявити себе у ролі регулятора зовнішньої поведінки індивідів і соціально-екологічних відносин, спочатку породжує певну систему екологічних цінностей і орієнтирів.

Таким чином, в результаті дослідження екологічної самоідентифікації особистості виявлено, що вона не може здійснюватися індивідом поза межами світоглядного опосередкування. Така зумовленість є наслідком того, що інтегруючою суттю особистості виступає її свідомість, оскільки цілеспрямованості у природокористуванні людина набуває лише за умови формування світоглядних екологічних конструкцій.

Перспективи подальшого наукового дослідження:

- ✓ аналіз екологічної самоідентифікації особистості в контексті євроінтеграції і глобалізації;
- ✓ шляхи і напрямки оптимізації духовної компоненти екологічної свідомості.

Джерела

1. Абдуллаев З. Экологические отношения и экологическое сознание. – Ташкент: Фан, 1990. – 245с.
2. Деркач В. Людина і природа: міфи сучасної свідомості та проблема збереження довкілля // Філософська думка. - 2000. - №3. – С. 89 – с. 95.
3. Журавльова Т.В. Ідентичність, самоідентичність та темпоральність // Вісник Київського нац. ун-ту. – Серія: Філософія. Політологія. – 2002. - Вип. 42-45. – С. 110-114.
4. Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості / Автореф. канд. дисер. – Запоріжжя: ЗДУ. -2004. – С. 7.
5. Мід Дж. Дух, самість і суспільство. – К., 2000. – С.153.

Стаття надійшла 13.03.2007 р.